

VÁCLAV FROLEC

SOUČASNÁ ČESKOSLOVENSKÁ NÁRODOPISNÁ BALKANISTIKA

Když jsme před čtyřmi roky, které uplyuly od prvního brněnského balkanistického symposia, uvažovali o problémech, na něž by se mělo zaměřit české a slovenské národopisné balkanistické studium, vyzvedli jsme zejména tyto tematické okruhy: 1. Celková struktura lidové kultury balkánských národů, její společné a diferencní znaky; 2. Specifické sociální a náboženské poměry na Balkáně a jejich vliv na vývoj lidové kultury balkánských národů; 3. Kulturní proměny na Balkáně v souvislosti s pohybem obyvatelstva; 4. České a slovenské národnostní menšiny na Balkáně; 5. Balkánské prvky v lidové kultuře Čechů a Slováků; 6. Západoevropské a středoevropské elementy v lidových kulturách balkánských národů. ¹ Hodnotíme-li českou a slovenskou produkci v oblasti národopisné balkanistiky za období, jež uplynulo od 1. brněnského balkanistického symposia, můžeme s uspokojením konstatovat, že národopisný výzkum se v té či oné míře dotkl všech vytýčených problémů a že přinesl řadu nových teoretických zjištění, jež dílčím způsobem přispívají k osvětlení složitých kulturních procesů na Balkáně.

Povšimneme-li si zájem českých a slovenských národopisců o jednotlivé balkánské země, zjistíme, že největší pozornost se věnuje Bulharsku a Jugoslávii, v menší míře pak Rumunsku a ostatním balkánským zemím. Poměrně obsáhlá je recenze a zpravodajská činnost, podávající informace o etnografické a folkloristické literatuře, národopisných konferencích a symposiích

a folkloristických festivalech v jednotlivých balkánských státech.

Etnografické a folkloristické materiály z balkánských zemí, především z Bulharska, Jugoslávie a Rumunska, dostávají své místo v řadě srovnávacích studií o lidové kultuře, které se zabývají problematikou mezislovanských vztahů nebo řeší etnografické a folkloristické problémy v celoevropských, resp. i širších souvislostech. V sledovaném období byla na tomto základě studována především otázka karpatsko-balkánských vztahů v lidovém stavitelství. Ukazuje se, že kořeny společných prvků ve stavebních projevech karpatsko-balkánského prostoru je nutno studovat jednak ve vztahu k před slovanskému osídlení a zejména pak s přihlédnutím na pronikání Slovanů do Karpatské kotliny a na Balkán v období tzv. slovanské expanze, které pravděpodobně probíhalo v několika infiltračních a migračních vlnách, jednak v souvislosti s pozdějšími vztahy mezi Slovany a národy, které s nimi sousedí, zejména Maďary a Rumuny. Kulturní projevy z tohoto období můžeme považovat za nejstarší vrstvu kulturního společenství v karpatsko-balkánské oblasti. Studium lidového stavitelství i jiných složek lidové kultury hmotné ² ukazuje, že hranice kulturních jevů jsou pohyblivé a že se neshodují s etnickým a jazykovým rozhraním. Státní hranice tvoří zpravidla přechodná kulturní pásma, jejichž etnický charakter se mnohdy dá těžko postihnout. Vliv etnických tradic, jež jsou na Balkáně zvláště silné, se projevil především v uměleckém citění a v tradici vypěstovaných výtvarných sklonech a vkusu. Cenné výsledky pro poznání kulturního společenství a interetnických vztahů přineslo také studium slovanského svatebního ceremonielu ³ a výročních obyčejů; ⁴ výzkum

balkánako-kavkazských paralel v některých projevech pohřebního ritu ukázal možnosti nových interpretací, akcentujících etno-psychologická hlediska. ⁵ Folklórních zápisů z balkánských zemí bylo využito ve srovnávacích studiích o mezižánrových vztazích v lidových pověstech o Tatarech a Turcích, ⁶ o slovanské tradici pohádkového typu o dvou bratřích /AaTh 302 B/, ⁷ o žertovných vyprávěních ⁸ a také o lidové hudbě. ⁹ Česko-slovensko-rumunské vztahy byly zkoumány na některých projevech lidové kultury hmotné /salašnictví, kroj, malby na skle/. ¹⁰ Srovnávacímu studiu z hlediska vztahů jihoslovensko-východoslovenských byly podrobeny lidové žalozpěvy. ¹¹ Na základě aplikace hledisek historické poetiky se dospělo k poznatku, že žalozpěvy i epické hrdinské zpěvy jižních a východních Slovanů žily vedle sebe a vzájemně se ovlivňovaly, při čemž působení hrdinské epiky na žalozpěvy bylo mnohem silnější než vliv žalozpěvů na hrdinskou epiku. Výzkumy dané problematiky, jež prováděl Ján Komarovský, ukazují na nutnost zkoumání verbální složky žalozpěvů jako synkretického projevu v úzkém sepjetí s obřadní služkou.

Zájem naší národopisné bulharistiky se soustředil především na historickou etnografii, lidové obydlí a hudební folklór. Zásluhou české badatelky Hany Hynkové byly zpřístupněny v kritické formě cestopisné zprávy a kresebné dokumenty v cestopisných dílech o Balkáně z 15. a 16. století, ¹² které zachycují výjevy ze života Turků a doklady jejich kultury, mužské a ženské kroje různých národností Balkánského poloostrova, městske a vesnické stavby, vzhled krajiny, náhrobků, nádob a jiné kulturní projevy. Při studiu zaměnicových příbytků v podunajské části Bulharska byl zdůrazněn vztah obydlí a rodiny. ¹³ Mimořádné

místo při hledání kořenů slovanské lidové hudebnosti zaujímá bulharský hudební folklór. Některé aspekty /geografické, jazykové aj./ jej situují až na okraj hlavních vývojových proudů slovanských hudebních kultur. Staletá turecká nadvláda zanechala sice v bulharských písních, hudbě a tancích stopy, kupodivu však méně výraznější než jaké vykazuje struktura bulharského hudebního folklóru ve vztahu ke kultuře antické, resp. starořecké. Bulharský folklór jako celek dochoval výrazné prostředky a tvůrčí zákonitosti, které ve všeslovanském rámci patří patrně k nejstarobylejším.¹⁴ V současné české hudební folkloristice se věnuje pozornost hudební stránce bulharských lidových písní, jež byla od dob Kubových zanedbávána. Studium této problematiky ukazuje na složitost hledání hudebních paralel česko - /resp. slovensko-/ bulharských a na existenci nápadných rozdílů v jednotlivých rovinách strukturálního uspořádání, v celkovém stylu, způsobu interpretace i instrumentáři. Sledování těchto rozdílů je však nezbytné pro pochopení společného i diferenzního, jež spojuje i odlišuje vzdor nemalé rozmanitosti přece jenom podivuhodně ucelenou lidovou hudební kulturu slovanských národů.¹⁵ K poznání a popularizaci lidové slovesnosti Bulharů přispěly edice bulharských lidových pohádek, vydané v českém a německém jazyce.¹⁶

Hlavní těžiště balkanistického výzkumu v československém národopise v letech 1969-1974 spočívá ve studiu české a slovenské menšiny na Balkáně. Po předcházejících výzkumech této problematiky v Rumunsku se zájem soustředil hlavně na území Jugoslávie. Výzkumy české menšiny, probíhající podle dohody mezi Ústavem pro etnografii a folkloristiku ČSAV v Praze a Institutem za narodnu

umjetnost v Záhřebě, se soustřeďovaly na českou enklávu ve Slavonii v okolí měst Daruvaru, Bělovaru, Pakrance a Požegy.¹⁷

Dílní výsledky uvedeného studia byly publikovány v etnografických časopisech a sbornících. Na tomto místě sluší vzpomenout především práce dr. Ivy Heroldové, dr. Josefa Vafky a dalších pracovníků pražského Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. O teoretických výsledcích studia vystěhovalectví z českých zemí na Balkán a o etnografické problematice českých enkláv bude podrobněji hovořit na tomto sympoziu Iva Heroldová. Omezím se proto jen na několik základních informací o výsledcích národopisného výzkumu české menšiny v Jugoslávii, jež byly publikovány v období, o němž referuji.

Studiem české enklávy na Daruvarsku se zjistilo, že lidová kultura daruvarských Čechů má do značné míry jednotný charakter, daný dlouhodobým vyrovnáváním s jinonárodním prostředím. Přesto však si jednotlivé vesnice uchovaly jisté odlišnosti, podmíněné především vztahem Čechů k Charvátům a Srbům, jež byl do značné míry ovlivněn náboženským vyznáním, a charakterem regionu, z něhož pocházeli předci dnešních kolonistů.¹⁸

Pozoruhodné výsledky přineslo i studium české svatby v Ivanově sele, při němž byla věnována zvláštní pozornost otázce národního vědomí zdejších Čechů. Ukázalo se, že většina obyvatel nemá bližší vztah k původní vlasti. Izolovanost a uzavřenost vesnice, malá adaptace jinonárodním prostředí vedly však - zvláště v oblasti duchovní kultury - k petrifikaci etnografických jevů, v níž se podle zjištění Ivy Heroldové projevuje český a naumoze i regionální původ zdejších obyvatel. Došlo zde k jedné z variant akulturačního procesu národnostních menšin, kdy se u části kolo-

nistů ztratil pocit příslušnosti k národu, z něhož pocházejí, přestože některé jevy způsobu života a kultury svědčí ještě dnes o jejich původu. ¹⁹ Rozbor českých lidových a zlidovělých písní z Daruvaraka naznačil, že nejen jejich žánrové proporce, ale i jejich konkrétní podoba úzce korespondují se situací v Čechách. Při budoucím systematickém zpracování a dalším rozšíření dosud získaného sběru - jak konstatuje Jaroslav Markl bude nesnadné zjistit, které písně se dostaly do současného zpěvního repertoáru Čechů z Daruvaraka v novější době a které se v ústním podání udržely ještě z doby prvních kolonistů.²⁰

Podobným způsobem probíhá akulturační proces v oblasti tanečního folklóru. ²¹ Poněkud jiným směrem šel vývoj hmotné kultury české enklávy ve Slavonii; hlavní složkou zvláštností jsou zde projevy, které vznikly v nových podmínkách kolonizačních sídel. ²²

Nové metodologické i teoretické problémy nastoluje výzkum lidové kultury české diaspory v Bosně, která je zajímavá tím, že zde nešlo o přímou migraci z českých zemí do Bosny, ale o transmigraci z Čech přes Volyň do Bosny. Lidová kultura Čechů se tu vyvíjela v etnicky pestrém prostředí s domimujícími vlivy srbskými a zvláště muslimskými.²³

Velká pozornost národnostním menšinám na Balkáně je věnována také ve slovenském národopise, který se zaměřuje především na slovenské enklávy v někdejší Dolní zemi. Slovenské enklávy v Jugoslávii, jejichž výzkum má už dlouholetou tradici a v němž se pokračovalo i v posledních čtyřech letech, patří v evropském měřítku mezi nejaktivnější ve smyslu rozvoje národního kulturního života a uchovávání jeho tradičních forem. ²⁴ Slovenští náro-

dopisci přistoupili už také k prvním pokusům o teoretické zobecnění dosavadních výzkumů národnostních enkláv a diaspor. 25

Nemalou zásluhu na zprostředkování nových balkanistických poznatků mají české a slovenské národopisné časopisy a sborníky, zejména Ethnologia Slavica, Slovenský národopis a Národopisné aktuality, které každoročně zařazují do svého obsahu příspěvky autorů z balkánských zemí.

Přesto, že rozsah balkanistických etnografických a folkloristických výzkumů je podmíněn omezenými možnostmi terénního studia v balkánských zemích, z nichž musí národopisec především vycházet, i poměrně malým počtem specialistů na danou problematiku, je zřejmé, že přínos české a slovenské národopisné balkanistiky pro poznání způsobu života a kultury balkánských národů není zanedbatelný a že projevuje vzestupnou tendenci.

Poznámky

1. V.FROLEC, Die tschechische volkskundliche Balkanistik und ihre Aufgaben. Studia balkanica bohemo-slovaca. Brno 1970, s.445-451; týž, Česká národopisná balkanistika a její úkoly. Národopisné aktuality 7, 1970, s.85-96; J.Podolák, Zur bisherigen Entwicklung der volkskundlichen Balkanistik und deren heutigen Aufgaben in der Slowakei. Studia balcanica bohemo-slovaca. Brno 1970, s.452-458.
2. V.FROLEC, K problematice karpatsko-balkánských vztahů v lidovém stavitelství. Lidová kultura v Karpatoch.Bratislava 1972, s.153-159.
3. J.KOMOROVSKÝ, Die slawische Hochzeitzeremonie "posltn". Ethnologia Slavica 5, 1974, s.147-160; týž, Die Inszenierung

- eines Scheinkampfes um die Braut in der traditionellen slawischen Hochzeit. *Ethnologia Slavica* 4, 1972, s.159-178.
4. V.FROLESC, Sveti Djordji vo narodnata tradicija na slovenskiete narodi. *Makedonski folklor* 6, 1973, č.12, s.87-91.
 5. J.KOMOROVSKÝ, Kaukasische Parallelen der Begräbnis - Gebräuche von Crna Gora /Montenegro/. *Ethnologia Slavica* 2, 1970, s.177-187.
 6. D.KLÍMOVÁ-RYCHNOVÁ, Mezižánrové vztahy v oboru lidové pověsti v materiálech o Tatarech a Turcích v západní karpatské oblasti. *Ľudová kultúra v Karpatoch*. Bratislava 1972, s.319-335; též, Les guerres turques dans les narrations populaires III. *Ethnologia Slavica* 4, 1972, s.199-244.
 7. K.HORÁLEK, Zur slawischen Überlieferung des Marchentyps AaTh 302 B /Zwei Brüder Märchen/. *Ethnologia Slavica* 4, 1972, s.179-197.
 8. V.GAŠPARÍKOVÁ, Slovenské ľudové humoristické rozprávania a ich mezinárodné vzťahy. *Slovenský národopis* 19, 1971, s.221-231.
 9. D.HOLÝ, Zur akustischen Messung der Rhythmik in der Volksmusik. *Studia instrumentorum musicae popularis*. Stockholm 1969, s.165-170.
 10. J.PODOLÁK, Niektoré problémy porovnávacieho štúdia ľudových kultúr karpatskej oblasti. *Ľudová kultúra v Karpatoch*. Bratislava 1972, s.31-59; R.Jeřábek-A.Jeřábková, Tři příspěvky k ikonografickému studiu lidových krojů. *Český lid* 56, 1969, s.317-324; R.Jeřábek, Der Ursprung einer volkskundlichen Darstellung der Hl.Dreifaltigkeit. *Kontakte und Grenzen*. Göttingen 1969, s.279-288.

11. J.KOMOROVSKÝ, K problémom historickej poetiky ľudových žalospevov u východných a južných Slovanov. Slovenský národopis 19, 1971, s.43-55.
12. H.HYNKOVÁ, Regionální charakteristika lidového obléku v 16. století na Balkáně a zejména v Bulharsku v pojednáních evropských cestovatelů. Český lid 57, 1970, s.336-348; též, Lidový oblék v 16.století na území Bulharska ve vyobrazeních evropských autorů. Český lid 58, 1971, s.156-167.
- 13.J.BOTÍK, Veľkorodinné zemnicové obydlie v bulharskej Božurici. Acta ethnologica Slovaca 1, 1974, s.49-69.
14. J.MARKL, Bulharská hudební folkloristika.Národopisné aktuality 10, 1973, s.253-264.
15. J.MARKL, Bulharský hudební folklór I.Historický vývoj a struktura. Český lid 59, 1972, s.162-176.
16. V.FROLEC, Bulharské lidové pohádky.Praha 1970; týž, Bulgarische Volkemärchen. Düsseldorf-Köln 1971.
17. Srov.I.HEROLDOVÁ, Výzkum české menšiny v Jugoslávii 1965 - 1967. Český lid 56, 1969, s.79-85.
18. I.HEROLDOVÁ, Vánoce u daruvarských Čechů v Jugoslávii. Národopisné aktuality 8, 1971 s.327-342; srov.též,Mio Ettinger a daruvarští Češi. Český lid 58, 1971, s.342-350; též, Godišnji običaji daruvarskih Čeha. Narodna umjetnost 8, 1971, s.199-250; též, Slovenská vánoční hra u jugoslávských Čechů. Slovenský národopis 21, 1973, s.591-604.
19. I.HEROLDOVÁ, Česká svatba roku 1969 v Ivanově selu. Národopisné aktuality 6, 1969, s.172-184.
20. J.MARKL, Lidové písně Čechů na Deruvarsku/Slavonie/. Český lid 56, 1969, s.87-88.

21. H.LAUDOVÁ, Projevy akulturačního procesu v tanečním folklóru jugoslávských Čechů na Daruvarsku. Narodno stvaralaštvo 8, 1969, sv.29-32, s.291-302.
22. J.VAŘEKA, Zum Problem der Integration des Bauernhauses in den tchechischen Dörfern in Slawonien. Ethnologia Slavica 3, 1971, s.107-126; V.Frolec, K otázce vlivu kolonizačních proudů na vývoj lidového domu v Podunají. Narodno stvaralaštvo VIII, sv.29-32, 1969, s.377-384; V.Scheufler, Hrnčířství jugoslávských Čechů na Daruvarsku. Český lid 56, 1969, s.93-96.
23. J.VAŘEKA, Lidové stavitelství v českých vesnicích Bosny. Národopisné aktuality 10, 1973, s.169-177.
24. Sv.ŠVEHLÁK, O štúdiu kultúry zahraničných Slovákov. Slovenský národopis 17, 1969, s.382-394; týž, Nové piesňová tvorba a jej vzťah k tradičnému repertoáru. Slovenský národopis 20, 1972, s.234-244; J.Botík, Problémy národopisného štúdia slovenských menšín. Slovenský národopis 17, 1969, s.396-400; S.Burlasová, Vplyv dvojakého osídlenia na piesňový folklór Selenče. Slovenský národopis 19, 1971, s.437-476; J.Podolák, Národopisný výskum Slovákov v Slavónii. Slovenský národopis 18, 1970, s.374.
25. J.BOTÍK, Enkláva a diaspora ako zvláštne formy spoločenstva ľudí. Slovenský národopis 21, 1973, s.495-509.